

Proloog

Een jongeman zat in zijn kamer in een Berlijns pension en schreef een brief.

Berlijn, 20 april 1933

Beste Karl,

Ik hoop dat je goed in Parijs bent aangekomen en dat je het daar naar je zin hebt. Ik ben er ooit tien dagen geweest, weet je nog wel, met drie jongens uit onze klas; jij mocht toen niet mee, want je ouders vonden Parijs te gevaarlijk voor zo'n jongen. Het allermooiste wat ik me van Parijs kan herinneren is het uitzicht vanaf Place de la Concorde over de Champs-Élysées tot aan de Arc de Triomphe. Dat is echt fantastisch. Ik ben toch een beetje jaloers dat jij daar nu elke dag van kunt genieten. Ik vraag me af of je veel problemen met de taal hebt. En of je er nu spijt van hebt dat je op school altijd zo schandalig lui bent geweest, juist bij Frans? Maar ik stel me voor dat je in Parijs de taal bijna vanzelf leert.

Beste Karl, ik denk vaak aan je; bijna altijd als ik niets anders te doen heb: hoe het met je gaat, of je geen spijt hebt van je besluit. Want het is toch een ingrijpend, moeilijk besluit om afscheid te nemen van je vaderland.

Ik heb de afgelopen weken veel over alles nagedacht, en ik ben tot een definitieve conclusie gekomen: je hebt een fout gemaakt.

Begrijp me niet verkeerd, Karl: het is een fatsoenlijke fout die je hebt gemaakt. Maar toch, een fout.

Ik weet niet of het zin heeft nog tegen je te zeggen: kom terug! Ik ben bang dat het geen zin meer heeft. Toen ik je drie weken geleden

uitzwaaide op Bahnhof Zoo, voelde en wist ik dat we elkaar heel lang niet meer zouden zien.

Natuurlijk zou je ook nu nog van mening kunnen veranderen en teruggaan naar waar je thuishoort. Je bent tenslotte een zogenaamde ariër, dus ze zouden je vast al je zonden vergeven als je nu zou verklaren dat het allemaal jeugdige dwaasheid en onwetendheid is geweest, meer niet.

Je zou jezelf natuurlijk een schoft vinden als je zo'n verklaring zou moeten afleggen. Maar misschien is het op dit moment wel het verstandigste en fatsoenlijkste wat je kunt doen. Want nu hebben we hier kerels als jij nodig. Hier kunnen ze nu nuttig zijn, en alleen hier.

Want wat valt er in het buitenland voor jou te doen? Bij de Fransen op ons Duitsers schelden? Maar Karl, ik ken je toch, dat gaat je helemaal niet lukken. Je weet veel te goed hoezeer de Fransen medeschuldig of zelfs primair schuldig zijn aan die radicaal-nationalistische ontwikkeling in Duitsland die wij steeds zo betreurd hebben. Het is niet alleen de schuld van het Verdrag van Versailles, hoewel dat de ergste en eigenlijke oorzaak van alle verwarring in Europa blijft, maar de hele manier waarop de Fransen ons al die jaren hebben vernederd. We hadden gewoon geen enkele nationale eer meer.

Het is de vraag of we die eer nu weer zullen krijgen. Ik weet wel dat jij het niet gelooft, en het is je niet onbekend dat ook ik ernstige twijfels heb. Ik ben nooit een nazi geweest, daar hoef ik voor jou niet veel woorden aan vuil te maken, en ik zal er nooit een worden. Ik word geen lid van de partij, wees maar niet bang, geen denken aan. Ik leg keurig netjes mijn examens af en dan ga ik iets behoorlijks doen.

Ik ben geen nazi, en ik geef ook toe dat er hier de afgelopen maanden veel afschuwelijke dingen zijn gebeurd; alle weldenkende mensen zijn het daarover eens, en we zijn allemaal van mening dat die dingen misschien onvermijdelijk waren aan het begin van een grote omwenteling, maar dat het heel snel anders moet worden. We moeten in elk geval niet loochenen dat er een grote omwenteling aan de gang is; dat zich in Duitsland een nationaal ontwaken voltrekt. Overal voel je echt enthousiasme, daar zou gaandeweg iets fraais, vruchtbaars, positiefs uit kunnen voortkomen, iets wat vervolgens ook Europa ten goede zou komen, en de vrede.

Jij vindt mij nu vast te optimistisch. Misschien ben ik dat wel. Mis-

schien verloopt het allemaal heel anders, niet zo goed. Maar zelfs als er voor Duitsland zware jaren komen, wil ik hier blijven. Mocht de Führer zijn enthousiaste, idealistische aanhangers teleurstellen, en vooral: mocht hij de jeugd teleurstellen, dan zal er in Duitsland een oppositie ontstaan en dan is alle hoop op die oppositie gevestigd. Als het moet zou ik me bij de oppositionelen aansluiten, zoals ik me nu bij de loyalen heb aangesloten. Naar mijn gevoel is dat dapperder en verstandiger dan naar het buitenland gaan. Vergeef me het harde woord, Karl, maar dat lijkt toch een beetje op deserte.

Mijn vader, met wie ik gisteren lang over deze dingen heb gepraat, geeft me gelijk. Je kent die oudeheer van mij, op-en-top een Pruisische officier. In die 'korporaal uit Bohemen', zoals Hindenburg Hitler genoemd schijnt te hebben, heeft hij niet veel vertrouwen. Maar hij zegt: je moet toegeven dat er een nieuwe wind in Duitsland waait. Niemand weet nog hoe het zich zal ontwikkelen, maar het zou tot iets groots kunnen uitgroeien. De jonge mensen hebben plotseling een heel ander, nieuw, stralend gezicht, vindt mijn oudeheer. 'Jij moet hier blijven, jongen!' zei hij. Je weet dat ik zijn intelligentie zeker niet overschat, maar toch heeft het indruk op me gemaakt. Ik vertel je dit allemaal om je te laten zien dat ik er goed over heb nagedacht.

Ik geef deze brief mee aan Kurt B., die morgen ook naar Parijs vertrekt. Je durft zo'n brief al niet meer met de post te sturen. Kurt B. zegt dat het hier straks onleefbaar wordt, en binnenkort worden ook de grenzen nog gesloten, dan kun je je maar beter op tijd uit de voeten maken. Maar Kurt is tenslotte Joods, die kijkt natuurlijk anders tegen de dingen aan dan wij; vanuit zijn perspectief heeft hij wel gelijk, vind ik.

Misschien heb jij ook wel gelijk, Karl. Ik wil geen ruzie met je maken en ik wil je niets verwijten. Ik wil je alleen maar vertellen hoe ik denk en voel.

En wat ik denk en voel is dat onze plaats hier is. Hier moeten we ons waarmaken, hier moeten we strijden, hier zijn we nodig. In het buitenland zijn we niet nodig.

Ik ben tegen emigreren.

Veel mensen die nu het land verlaten zullen zich al gauw de haren uit het hoofd trekken. Ze krijgen een bitter leven en nog een slecht geweten ook. Als zigeuners moeten ze van het ene land naar het ande-

re trekken; nergens willen ze hen houden; ze zullen ontworteld zijn, ze zullen de grond onder hun voeten verliezen, velen zullen op een elendige manier te gronde gaan. Ik zie het allemaal aankomen. Ik hoop van harte dat jij erin zult slagen daarginds een nieuw bestaan op te bouwen. Het zal wel lukken, je bent flink genoeg. Ik zou vreselijk blij zijn als ik straks hoorde dat je een goede baan hebt gevonden, in Parijs of ergens anders. Maar ik zou nog veel blijer zijn als je me morgen een telegram stuurde: Ik erken mijn fout. Ik kom terug.

Maar dat zal wel niet gebeuren. Je bent immers zo verdomd koppig, ouwe jongen!

Alle goeds!

Je kameraad Dieter

Dieter was tamelijk uitgeput toen hij dit allemaal had opgepend. Hij dacht dat hij nog nooit van zijn leven zo'n lange brief had geschreven. Hij zakte achterover in zijn stoel.

Hij was een knappe, rijzige jongen, met blond haar, een hoog, blank voorhoofd, blauwe ogen en een gevoelige, kinderlijke mond. Rimpels had hij niet.

Buiten marcheerde een colonne sa'ers voorbij. Ze zongen. Dieter ging naar het raam om naar ze te luisteren. Het lied beviel hem niet. Ook hun stemmen klonken niet aangenaam. Hij deed het raam dicht.

EERSTE DEEL

1933/1934

Maar ons lot is het
nergens rust te vinden,
de lijdende mensen
wijken en vallen
blindelings van het ene
uur in het andere
als water van klip
op klip geworpen
jarenlang de onzekerheid in.

– FRIEDRICH HÖLDERLIN,
'Hyperions Schicksalslied'

Eerste hoofdstuk

Het kleine restaurant op de hoek van Boulevard Saint-Germain en Rue des Saints-Pères was om halfnegen al bijna helemaal leeg. In Parijs wordt gedineerd tussen halfzeven en acht uur, daarna zitten er alleen nog maar gekken of buitenlanders aan tafel. De laatste twee gasten, een Amerikaans echtpaar, zaten net hun koffie te drinken toen de serveerster geschrokken naar de deur keek: er kwamen nog vier mensen binnen, twee jongemannen, een jonge en een oudere vrouw.

Een van de jongemannen – hij was opvallend bleek en mager; boven zijn gezicht, dat wel van was leek, stonden zijn zwarte haren recht overeind, als in voortdurende ontzetting te berge gerezen – informeerde of ze nog iets te eten konden krijgen. De serveerster wilde al nee zeggen toen de patronne van achter de bar haar stem liet horen: maar natuurlijk, ze had nog twee porties poulées en een ‘schnitzel viennois’, en voor een van de dames kon ze wel een omelet maken. De vier namen daar genoeg mee; terwijl ze aan een tafel in de hoek gingen zitten, zei de jongeman die de vraag aan de serveerster had gesteld: ‘Ik heb nieuwe kranten uit Berlijn te pakken gekregen!’ Hij legde een stapel bladen voor zich neer. De jonge vrouw trok een grimas en zei: ‘Bah!’

Ze spraken Duits – wat het echtpaar aan de tafel naast hen de oren deed spitsen. Nu was het de Amerikaanse die een grimas vol weerzin trok. Tegelijk haalde ze haar schouders op en zei ze iets tegen haar man, waarschijnlijk iets kwetsends over Duitsers in het algemeen en over die vier in hun hoekje in het bijzonder. Haar man leek haar op alle punten gelijk te geven; hij knikte verontwaardigd en riep toen met daverende stem: ‘L’addition, mademoiselle!’

De Duitsers hadden intussen hun kranten voor zich uitgespreid. De jonge vrouw zei, met een mooie sonore, wat mukkende stem:

‘Ook nog geld uitgeven voor die rommel! Schande!’ Terwijl haar gezicht van afkeer vertrokken bleef, alsof er iets stinkends, een dierenlijkje of braaksel, op het tafelkleed tussen de couverts lag, stak ze haar lange, onrustige, gespierde handen gretig naar de bladen uit. ‘Laat meteen maar het afschuwelijkste zien!’ riep ze met een duister lachje. ‘De *Berliner Illustrirte*!’

De magere zwartharige jongeman hield haar somber plagend de voorpagina van de *Illustrirte* voor; daarop stond de Führer en Rijkskanselier in een idyllisch tête-à-tête met een klein meisje met blonde vlechten, dat hem een enorme bos bloemen aanreikte. ‘Mooie man, hè,’ zei de bleke jongeman met een zuur glimlachje. De oudere vrouw – ze viel op door haar kortgeknipte, harde grijze haren en een roodbruin kapiteinsgezicht – zette haar armen in haar zij en riep bulderend: ‘Hoho!’

De Amerikaanse dame zei tamelijk luid: ‘Disgusting!’ en stond op. De vier Duitsers, verdiept in de foto, hoorden het niet; ze zagen ook niet hoe dreigend het gezicht van de Amerikaanse was toen ze, gevolgd door haar echtgenoot, de zaal doorkruiste op weg naar de uitgang. ‘Hij krijgt een buikje!’ constateerde de tweede jongeman, waarbij hij de Führer bedoelde.

Toen de Amerikaanse langs de tafel kwam waar Duits werd gesproken en de foto van Hitler werd bekeken, bleef ze even staan en zei heel duidelijk: ‘En bas les boches!’ Ze sprak het Frans vrij behoorlijk uit, veel beter in elk geval dan haar man, die er nog met een zwaar accent aan toevoegde: ‘En bas les nazis!’ Hij was inmiddels al bij de deur. Maar de dame draaide zich nog even om en nu spuugde ze. Van een afstand van minstens twee meter spuugde ze heel krachtig en trefzeker – van die respectabele, zeker niet meer jonge vrouw had je dat niet verwacht – zodat er een mooie, sappige portie speeksel vlak naast de schoenen van de magere jongeman op de vloer kletste. Toen viel de deur achter de Amerikaanse dicht.

De serveerster en de patronne van het restaurant hadden zwijgend naar het incident staan kijken; de serveerster met een nauwelijks zichtbare boosaardige grijns, de patronne met een schouderophalen, alsof ze wilde zeggen: ‘Waarom zou je je zo opwinden over die Duitsers? Zolang ze hun rekening betalen zal het me allemaal een zorg zijn.’